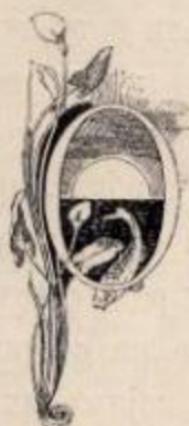

У БУДИШИНУ

ПУТОПИСНА ВЕДЕЦКА

Жих. Р. Ђорђевића

„..... немојте заборавити да тамо имате стричева, браће и сестара које још нигде видели нисте.“

(Прота Матија Ненадовић, Мемоари).

вим речима прота Матија Ненадовић у својим красним мемоарима саветује децу своју да не забораве својту удаљину, а те речи истичем и ја кад хоћу да обратим пажњу на род рођени, који је далеко од нас, али који је Словенин онакав као и ми, па још и наше име кроз векове носи.

Још кад сам летос полазио за Немачку, давнашње ме љубопитство гоњаше да тамо уз пут потражим словенски елеменат, колико се очувао, да видим родбину коју нигде видео нисам. Да, јер оно грдно немачко море што се данас протеже од нашег суседства па до Балтика, и од Елзаса па до у Русију, прогутало је милиуне словенскога живља. Али хучне велике вароши својом претрпаношћу одузеше ми све време. Музеји, библиотеке, позоришта, паркови, и

^{*)} Овај превод пок. Ј. Илића нашли смо у архиви Београдског Певачког Друштва. Исписан је испод музичкога текста немачке композиције. Година није означена, али је вероватно из 1853., када је друштво и засновано.

још многе друге ствари, којих је тамо у изобиљу, прогуташе ми све време и не стигох да испчезле остатке браће словенске нарочито тражим.

Време се приближаваше повратку и ја реших да у поласку за Отаџбину свратим и видим најјачи траг словенства у Немачкој, да видим *Будишин*, главни град *Горње Лужице*, центар *Лужичких Срба*, последњег заостатка масе словенске у данашњем немачком колосу.

Тога ради, кад 30. августа после подне стигох из Берлина у Дрезду, одмах промених воз и у 5 часова и 15 минута кретох пут Будишина, где стигох у 6 час. и 30 минута.

Мислио сам да ћу бар од Дрезде до Будишина бити срећнији но дотле; да ћу чути миле речи словенскога говора, да ће имена словенских места бити све чешћа, да ће имена лица словенских бити непрестана. Али како се изненадих. Исти утисци, који ме целим путем кроз Немачку пратише, доследно ме и овде гоњаху.

Из мора германштине и овде, као и на целоме путу, само гдешто искрсаваху већ потрвена словенска обележја, која се само благо и незннатно испољаваху било у по коме типу, било у иношњи, било у по којој речи и имену или географском називу.

На ништа боље не беше ни у Будишину, глави острва словенског, где мишљах да ће на зградама господарити словенски натписи, на улицама се чути већином словенска реч и Словенин се својим осећати.

Али се јако преварих. Будиши слабо ко и зна, њега знају под немачким именом *Bautzen*; Лужичке Србе нико не познаје; они су за Немце *Wenden* (Венди); лепа Лужица њихова отаџбина зове се *Lausitz*. Где год се окрепеш: немачки је натпис, где год прођеш: немачки се говори; само по типу видиш да тај што ти се таквим приказује није Шваба, већ ти изгледа познат као да си га некде виђао, али он је одрастао у туђини па га туђини потуђио.

Време беше суморно, киша падаше као из рукава, вече се спушташе, те све то увећаваше моју усамљеничку сету.

Носећи у рукама само малу путничку торбу, журно корачах кроз овај туђи свет до првог хотела на који наиђох. Ту одседох и пошто се мало доведох у ред, сиђох у триезарију где беше пуно света. Заузех сто на средини, поручих пива и узех некакве немачке новине којима заклоних лице, а напрегох уво, не бих ли боље чуо говор околине. Али ниједне словенске речи не чух.

После вечере узех да разгледам *Adressenbuch der Stadt Bautzen mit Stadt-und Theaterplan* за 1891. год., са намером да потражим да ли ће ту бити чега словенског. Међу силним немачким установама у овој вароши, једва чега беше словенскога. До душе, међу грађанима беше и словенских имена, али ни њих у оноликој мери у колико се надах.

Све је ишчезло, свега је нестало!

Био сам непријатно дирнут, онако од прилике као кад видим невино пропала човека, који тек још по мало животари, страхујући непрестано да га са свим нестане.

Са таквим мислима повукох се у своју собу, где дugo размишљах о прошлости и судбини овога једнокрвног и једноименог народа.

Лужички Срби, или како се сами називају *Serbjo* (у једнини *Serb*), којих данас има само у двема немачким државама, Саксонској и Пруској, последњи су заостатак оних словенских племена која су некада настанила земљишта Балтичкога приморја међу доњом Лабом и Вислом и међу средњом Лабом и Одром. Она нису никад сачињавала једну политичку целину, стога и није чудо што су међу њима биле чисте међусобице. Предања њихова казују велико природно богаство земље на којој су, развијену трговину проморских градова и одважност словенских мриара. Све то данас другојаче изгледа. Историја словенских народа не познаје страшније нити крвавије прошлости од прошлости тих балтичких и поланских Словена. Цела њихова прошлост није ништа друго до непрекидна борба против Немаца на западу и против Нормана на северу. Било је до душе и покушаја заједничкога рада словенског против непријатеља, али је непријатељ вазда успевао да управи племе словенско против братског племена. Већ под Карлом Великим борили су се овде једни Словени против других. Вајкадашњи крвници словенски постадоше још жешћи, кад се германска племена покрстише, племенске бојеве појачаше тада још и верски. Дижећи се упорно вере својих праотаца, Словени не хтедоше примити Хришћанство из руку Немаца, који пошаху у једној руци крст а у другој мач. Христова наука, која целоме свету донашаše спас, њима спремаше ропство, јер апостола немачког хришћанства праћаше Немац војник. Стога и није чудо што су се полан-

ски и балтички Словени опирали свима силама да или протерају или потамане незване просвећиваче и мисионаре немачке.

Али словенска и немачка сила не беху једнаке. Док Немци, прикупивши се под власт једнога господара, ударају сложно, дотле Словени, растрзани домаћим неслогама, не беху у могућности моћно се опирати силој немаштини. Сем тога међу Словенима беше и изрода који се везаше с Немцима против своје браће. А кад још Пољаци и Чеси, ревносни Хришћани, помогоше Немцима против својих саплеменика, онда већ више не беше могућности, поред свега упорства, не подлећи.

Прво паде под немачку власт словенско племе *Срби* (1032), па онда *Љутице* (1157) и *Бодрице* (1160). Последње им уточиште оста острво Рујана, где се у Аркони дизао храм староме словенском богу Световиду, али 1168. г. дочепа и њега дански краљ Валдемар.

Пошто Немци овладаше Словенима, појоше још и даље: латиш се да их изнемче. Немачки владаоци, поклањајући поједиње земље и замкове својим племићима, давали су им и извесан број немачких породица које ће им земље обраћивати. Са немачким колонијама ширио се мало по мало немачки елеменат, а словенски све више узмицаше. У словенске је земље са немачким племством, у коме се утонише преостала словенска господара, нагриуло и силој немачко

духовништво. Што беше Словена у градовима, то беше сама простота и сиротиња која је морала живети оделито и ни по чему се није смела мерити са Немцима, којима вазда припадаше прва реч. Тако стари словенски градови добише немачку управу, која се вођаше на основама немачкога права. И Словенство се на овај начин и по селима и по варошима у многим крајевима са свим утамани. „Прост словенски човек слушао је у граду, у замку, у цркви и школи од својих свештеника и учитеља, па најпосле и од својих суседа, само немачки језик. Овај је почeo све вишег и више утицати на словенски и није му дао да се до књижевног језика развије. . . . Домаћи језик остале најпосле само код старих људи; младеж га је почела заборављати, а на његово место примати језик својих господара и учитеља“. — Већ унучи славних словенских кнезова постала су ревносни Немци, који су се као такви уздизали до гласа немачких књижевника, песника, војсковођа а често и ревносних гонилаца племена чија им крв у жилама течијаше.

Најпре пропадоше Љутице, који су становали у приморју реке Одре па на запад све до вода Варнова и Небела. Потпавши 1168. г. са свим под Немце и Данце, немчили су се и претапали кроз цео 12. и 13. век, а у 14. в. већ се о њима слабо што и зна. 1404. г. умрла је на острву Рујану последња душа која је знала словенски говорити, и данас је по старим насељима наше браће Љутица сам звејани Немац.

Од Љутица на запад, све до реке Лабе а нешто и преко ње, становало је словенско племе Бодрице. Њима су

Немци овладали 1160. г. Но они не подлегоше тако брзо. Још у почетку 18. в. било је ту стараца који су знали говорити драгим језиком својих праотаца. У Вустрову се последњи пут чула *словенска риц*, како су они називали словенску реч, 1751. г. У првим десетинама 19. в. угасио се и последњи жижак словенских Бодрица. — Знаменити философ свога времена Лайбница (1646.—1716.), ударајући темељ науци о сродству и пореклу језика, изрекао је да је ради проучавања тога потребно темељно проучити што се више може језика који и тада још живљаху. Његовом настојавању треба захвалити, што се тада, у дванаестом часу, покуши неколико стотина речи некада силних Бодрица, које са једном старинском сватовском песмом и очешашем остале једини споменици негдашњег живог језика Словена Бодрица.

Јужно од Бодрица и Љутица живели су *полапски Срби*, који су на југу допирали чак до чешких гора, на истоку до Квисе и Бобре, на западу до Сале и нешто преко ње, а на северу до Хавеле. Ови су се Срби делили на три грane: на *Лужичане* у Лужици, што се данас зове Доња Лужица, на *Миличане*, у земљи која се од 14. в. зове такође Лужица, а данас се зове Горња Лужица, и на *Србе*, између реке Лабе и Сале. Од 1032. г. све су те земље под немачком влашћу, с којом се широ и немачки елеменат на пропаст Словенства. Како је пак било жилаво Српство између Лабе и Сале сведочи поред осталога и то, што је у Мишњу испало Немцима за руком да тек 1427. г. истиину са свим српским језиком из судова. Али и оно Српство што се на Сали одржа, утамани немачка реформација са свим.

Срби у Горњој и Доњој Лужици беху јачи. Лужице су растављене једна од друге линијом повученом право са истока на запад преко села Спревице, које лежи онде где се Мала Спрева у Велику Спреву улива. Од те линије на север лежи Доња а на југ Горња Лужица. И у једну и у другу Лужицу прореше Немци 1032. г. И ту су као и на другим крајевима таманили, сатирали, утицали и претапали. Борба беше крвава и непрестана. Међусобна мржња и непријатељство између Словена и Немаца дођоше дотле, да је чак саксонско законодавство морало наредити, да једно против других не могу ни сведочити, пошто се зна „да је свака страна готова другу штетити, па ма се сведоцбе и заклетвом морале потврђивати!“ Али при свему овом не успеше овде Немци ни до данас извршити оно што извршише на другим крајевима, јер се ту одржа на 200.000 Срба и до дана данашњега. Јамачно ће томе бити узрок што су Лужичани 1373. г. потпали чешкој круни, под којом осташе све до 1635. г. кад Лужице доби, од цара Фердинанда II, саски изборни кнез Иван Ђурађ I. По Бечкоме пак миру 1815. г. отеше Пруси читаву Доњу и добар део Горње Лужице, а само мањи део ове последње остале Саксонској.

У тима и таквим бедама изложеним земљама очува се, малени или топли огањ словенске свести, који светлућајући загрејаваше синове своје, који данас од разбукталог пламена словенског очекују изравнање и једнакост словенску.

Поред свију невоља, у овим се земљама настојавало још од 16. в. око народне књижевности. Пре реформације у Горњој Лужици не налазимо никаквих књижевних споменика словенских. Најстарији писац, који се помиње, то

је *Јакубица* који је 1548. г. спремио српски превод Новога Завета. Са реформацијом дакле, која да би про-дрла у масу народну прихватате се народног језика, јавља се и књижевност у Горњолужичких Срба, која је поглавито намењена цркви и образовању духовноме. На друге пак потребе народне просвете књижевници нису тада ни помишљали. На ту стазу нагази њихова књижевност тек у 19. в. када национални покрети с краја 18. в. учинише да и мисли и студије о народима постану предмети општег интереса.

Још у првим деценијама 19. в. Лужички Срби борављаху у дубокоме националноме сну. Чак и образовани Лужичани слабо што знајаху о своме Словенству, а маса народна и не мишљаше никад о томе. У читавој Лужици беше тада тек само један свештеник, по имениу *Љубенски*, који подизаше свој глас у корист своје народности. Његово оружје беше перо, он писаше доста, написа опширан Речник и Граматику горњолужичког језика и још силу побожних књижица за народ, које су се почеле читати по селима. И ако је неуморно радио, успеха беше врло мало.

Већ у даљим десетинама 19. в. националне идеје почеше хватати дубљега корена међу Лужичким Србима. 1876. г. ступи млади Лужичанин *Заилар* на богословски факултет у Лајпцигу. Ту стане он помишљати како би се и шта ваљало најпре учинити на буђењу успаваног сло-

венског духа међу његовим суграђаницима. Свештеници би, мишљаше он, у том погледу могли највише учинити, те наста свим жаром свога младићког полета да приволи своје другове, који су се такође за свештенике спремали, да кад се врате у лепу Лужицу стану својски радити не само на вери, него и на народној просвети, а изнад свега на дизању успаваног духа народног. Ваљало је пре свега уздићи народни језик, а у томе беше у неколико већ утврена трага. Још Љубенски, школујући се у Лайцигу, беше успео да се ту и Лужичко-српске проповеди држе, те Заилар и његови другови одоше још корак напред, заверивши се да сваког течaja у својој средини словенски проповедају. Та установа постоји на лајцишком универзитету још и данас, у неколико изменјена, као друштво Лужичких Срба под именом „Сорабија“, како га још Заилар креши. Но Заилар оде још и даље. Наскоро заснова он са друштвом и рукописни дневник „Српска Новина“, у који сваки члан „Сорабије“ мораде сваке недеље по штогод прилагати. Младићки овај рад који потицаше још из поетских заноса националних, одушевљавао је многе младе Лужичане.

Један догађај појача покрет Заиларов. На велику радост његову и на велику корист његових српско-словенских осећаја позна се он са знаменитим Чехом Палацким и Србином Симом Милутиновићем - Сарајлијом, па дознавши из разговора с њима о свези Лужичана са осталим Словенима, лати се учења словенских језика и упознавања једноплемене браће.

И ако још не беше спремних Лужичана, који би прихватили идеје Заиларове и разнели на све стране, ипак се идеја о Словенству буђаше постепено, да сазри кад јој

време доће.

Провиђење је хтело да и Лужичани добију свога Вука Каџића. Што је у нас Вук то је у њих *Јован Ернст Смолер* (рођ. 1816. г.), син сеоског учитеља Lohsa, који 1830. г. ступи у гимназију Будишинску. Док је био на дому слушао је само српски језик. Мати му немачки скоро и не знађаше. Сад пак ступивши у гимназију, нађе се у кругу где се ни речи српске не чује. Тешко му беше, те је под утицјима тегобе често говорио вршњацима: Ми смо Срби, а овде ћемо заборавити свога језика; хajте, браћо, да се учимо своме језику! Другови га послушаше, почеше учити српски, а Смолер их јуначки поучаваше. Он их је учио певању народних песама, те им у младе душе усавијаше миље блага народнога.

Онако исто као и нашем Каџићу, Смолеру беше суђено да буде први радник на неузораној књижевној ледини свога народа. Пре њега нико не познаваше живота Лужичких Срба; њихови пак обичаји и предање беху још мање познати. Смолер још као гимназиста провођаше распuste путујући по народу, где поче скупљати народних песама и први обраћати пажњу на народни живот и распрострањеност.

1836. г. ступи он на богословски факултет Братиславског универзитета. Ту се позна са знаменитим чешким књижевником Пуркином, професором медицинског факултета

и чешким песником Челаковским, који предаваше словенске језике. Од њих почне Смолер учити чешки језик. То исто чињају и његови другови постакнути још и Чехом Палацким и Пољаком Маћејовским који тада дођоше у Братислав. Па не остане само на томе, већ изучавају и друге језике словенске. Сем свега они ту основаше и „*Друштво за лужички језик и књижевност*.“

После Смолера неколико година, ступи у Будишинску гимназију *Мужик Клосопољски*, који са друштвом заснова „*Српско друштво у Будишинској гимназији*“, које гимназијска управа одобри под именом „*Societas slavica budes-sina*“, уступивши му и једну собу за седнице и читаоницу. Поред задатка, да му се чланови вежбају у народном језику, ово друштво стави у дужност свакоме члану да по штогод напише на народном језику.

Бавећи се у Лайцигу, сазна Људевит Штур да у Саксонској има још живих Словена те дође у Будишин, па ту стане ватreno објашњавати Лужичанима о њихову словенском пореклу и пробуди врло жив интерес Лужичана за прошлост љубитељу и будућности. Он је први зблизио Лужичане са осталим Словенима.

Чим Штур оде, стиже српском гимназијском друштву у Будишину писмо од Јана Колара који у песничком заносу обавештаваше младе Словене, те их веома усхити. За писмом послала им и књига на разним словенским језицима па и на нашем.

Тако припремани млади Лужичани одилазили су на Лайцишки универзитет; ту се познавају са осталим ћацима Словенима, па се ту наскоро заснова и „*Словенско Друштво*“, у коме ми тада видимо Мужика са својим друго-

вима, Бугарина Куканчи, Пољака Сокољнишког, Србина
Магазиновића и неколико Чеха.

До овог се доба национални полет ограничаваше само на одушевљену омладину, али омладина пристизаше и подизаше се на своје ноге да прихвати озбиљно поетске снове и мисли о своме народу. До тога времена радила је омладина поглавито на кушљењу народних песама, упознавању народног духа и живота. Благодарећи таквоме њиховоме раду Лужичани имају, може се рећи, најпотпунији и најброжљивије издани зборник народних песама. Сад тек настаде међу Србима прави препорођај књижевни и духовни у коме се трудише да узме учешћа целокупни народ.

Ваљало је засновати српски лист, који ће пробуђење идеје у главама одушевљених родољуба разнети дубоко у народ. Тога се прихвати *Јордан* (рођ. 1818.), који се тада из Прага са богословских наука врати, покренувши 1. јануара 1842. г. недељни лист „*Јутничка*“ (Зора). Али одзив беше слаб, те после пола године престаде лист излазити. Заилар и Смолер покретоше „*Тижденску Новину*“ (Недељне Новине), које имајаху бољу срећу.

Прегаоци не остале само на томе. По угледу на нашу и Чешку Матицу, смисли Смолер да оснује и тамо *Матицу Српску*, али у први мах то остале само мисао.

1845. г. дође у Будишин некадашњи друг Мужиков
учитељ *Имиш* и са собом доведе црквеног певача *Куцора*.
Српски родољуби, у договору с њим, приреде музичку срп-
ску светковину, на којој су се ради уздизања Словенства
и националности певале само словенске и српске песме. —
Овај први словенско-српски концерат би обилато посећен
и сјајно изведен. Очарани присутни реше да се такви кон-
церти понављају, као особите свечаности и то по разли-
читим местима.

(СВРШЕТАК)

вако расијаливана ватра национална запали и припреману мисао о Матици.

Др. Клин, члан Будишинског варошког савета, изради код саксонске владе потврђење Матичних правила 26.

фебруара 1847. године. Исте године буду изабрани и чланови и подељене улоге радницима, те тако већ 1848. г. изађе прва књига матичина „Часописа“, на коме почеше радити прве снаге лужичке. —

Бурна 1848. г. не имајаше за Лужичане злих последица. Тада прими Смолер од Заилара уређивање „Тижденских Новина“, повећа листу облик и хиљаду примерака разасла у сва лужичка села на углед, а Имин се крене у села да и живом речи предочи народну потребу новина на народном језику.

У Немачкој се тражаху тада прања на све стране, па и лужички Срби начинише петиције, које потписаше неколико хиљада потписника, а 25. јула дође у Дражђане српска депутација од 16 чланова, састављена из свештеника, учитеља и народа. Садржина петиције беше у томе, да се српском језику дада исто право које имајаху и Немци у Немачкој: у школи, цркви, суду и т. д. — Депутацију примише у двору са сваком почашћу и са најлепшим обећањима.

На дому се међу тим није престајало радити на народној ствари, јер тада беше рад неопходан, да би се паралисала разбукала немаштина, те се, баш по примеру Немаца који уведоше по градовима политичка друштва и зборове, заснова „Главно Српско Друштво“, под које дођоше све српске општине. Осећање народности разви се мало по мало у целој маси српскога народа, па се почејако и испољавати у кокардама, патриотским песмама, заставама, натписима и т. д.

Револуцијски пламен од 1848. г. захвати и Саксонску у којој нађе згоднога земљишта у Немаца који не беху задовољни са својим двором. И у томе разбуекталом пламу колико се Немци одвајају од свога двора у толико му Срби беху привржени: једино српска регимента остале верна своме краљу. Кад се револуција угуши, настаде страховита реакција и терор над Немцима. Срби пак добише све што су тражили: 29. августа 1849. г. Дражђанско министарство им даде 1. да се у нижим школама, где је већина српске деце, учи српски, а где је мањина, ту да се научи српски бар читати и писати, и да се Наука Хришћанска предаје на српском језику; 2. да свештеници и чиновници у српским местима морају знати српски; 3. да суд за Србе буде на српском језику и да им се сви закони и наредбе српски саопштавају.

Сем овога, ради Срба који живљају у Дражђанима, измоли се да српски свештеници три пут годишње долазе у Дражђане и одслуже службу на српском језику.

Тако је српска народност у Саксонској 1849—1850. г. задобила потпуно званично признавање, а после тога народна мисао и народне тежње почеше све више и више расти до дана данашњега.

Стојећи чврсто уз своју династију, они све више и више напредују и у погледу економском и у погледу књижевном и просветном.

Од 1851. г. имаде у Будишинској гимназији катедра за српски језик, на којој беше учитељ Смолер.

1854. г. напитампао је Смолер први српски календар.

1856. г. започео се штампати велики *Српски Речник*, од Др. Пфула, професора Дражђанске гимназије, који се за десет година заврши (Lužiski serbski slownik. Будишин 1866. стр. 1210) и који је неизмерна добит за њихову књижевност.

Матица Српска из дана у дан све више напредује, нова друштва ничу, нови се листови појављују и т. д.

*

21. августа освани красан дан. Дивно јутро. На небу никде облачка, а окупана природа изгледаше као да се освежава. Пожурих те се спремих и сиђох у варош да је разгледам и потражим у њој оно што је словенеско.

Кад човек долази из великих немачких вароши, Будишин не чини особити утисак. То је место са до 25.000 становника, мирно, без велике вреве и метежа, чак ни трамваја нема. Улице нису Бог зна како правилне, куће

нису високе . . .

Будишин лежи на висини која се на западу стрмо за 220 метара спушта у реку Спреву, која изгледа да пере подножје његово. Варош заузима равни, само са југа бреговима ограничени крај. Будишин је седиште главне команде, окружног суда, католичког семеништа, католичке конзисторије, земаљског директоријума, земаљске банке, која је филијала државне банке. Ту се држе провинцијалне скупштине Горње Лужице. Од виших просветних завода има гимназију, реалку, једну протестантску и једну католичку учитељску школу, трговачку и привредну школу. У Будишину има више јавних библиотека. Има велики број знатних, дёлом врло старинских зграда од којих нарочито ваља поменути замак *Ортенбург*, станиште већине надлештава. Од других зграда ваља поменути општинску кућу, кућу за сирочад, више болница, протестантски семинар, гимназију, реалку, позориште, грађанску школу, гарнизонску болницу, војничку касарну и т. д. У новије време је направљен и нови водовод. И приватне зграде, нарочито новијега доба, имају доста леп изглед. Од цркава вредно је споменути једину у Саксонској симултану цркву Св. Петра, где је под једним кровом на истоку католичка а на западу евангелска црква, које су међу собом растављене само високим гвозденим филаретама, али се ипак кроз њих види из једне шта се у другој ради. У евангелској цркви

почиње служба у 9 часова а у католичкој у 11. Сем ове цркве у Будишину има још неколико, али је за нас од интереса поменути једну католичку и једну протестантску у којима се искључиво српски проповеда. — Будишин има и велики житарски трг и годишњи неизнаташ вашар с вуном. — Од становништва тек је $\frac{1}{3}$ (на 8000) Срба, остало су Немци. Целокупно пак становништво и српско и немачко, припада двема верама: протестантској и католичкој. Од прилике је $\frac{9}{10}$ протестаната, а тек $\frac{1}{10}$ католика.

У немилосрдној и грозној судбини словенских племена у данашњој Немачкој ни Будишин није остао без свога крвавог дела. Већ први маркграф Будишински, по имени Геро (\dagger 965.), поступао је ужасно немилосрдно према Србима, због чега се склоши завера противу њега. Но он сазна за то и тридесеторицу одличних Срба уби за својим столом. Ликујући после тога, певаше у заносноме задовољству:

*Zu Lausitz erster Fürst war ich,
Dreissig wendische Herren tötet' ich!*

После оваквог почетка следује дуга, крвава и жалосна историја ове вароши, за коју је овде врло мало простора.

У новије време Будишин је, 20. и 21. маја 1813. г., добио историјски значај ратом који су водили Руси и Пруси против Наполеона I.

Пројуривши и разгледавши варош на бразу руку, потражих Матицу Српску. Не знам ни сам како, али се распитујући о њој, непрестано намеравах на Немце, од којих ме један једва умеде унутити кући у којој је Матица

и у којој су скоро и све остале установе Српске. То је *Narodny Dom* (или *Wendisches Haus*, како је Немци називају), лепа зграда на три спрата, но којој је само један део потпуно готов, а остало ће се тек назидати. На врху зграде стоји златним словима написано: *Bohu k česći, Serbam k wužitku.*

У партеру ове зграде је књижара, а иза ње штампарија. И једном и другом рукује г. Марко Смолер, син знаменитог Смолера, кога затекох у дућану. Кад му се казах, беше му врло мило, те одмах посла и по библиотекара Матичина, а ми отпочесмо разговор. Мене је интересовало све што се односи на Лужичке Србе, те ме г. Смолер обавештаваше о ономе што се могаше на брзу руку сазнати.

Лужичка је книжевност скорашиња и није богата, али ипак прилично подмирује потребе народне. Замолих г. Смолера да ми покаже часописе који сада излазе и он ми их показа. То су:

„*Serbske Nowiny*“, недељни лист који излази већ 60 година.

„*Časopis Maćici Serbskeje*“, орган Матице Српске, који је сад у 54-ој години излажења. Излази четири пута годишње.

„*Misionski Posol*“, излази од 1854. г.

„Katholski Posol“ (Католички Весник), недељни лист, у 39-ој години излажења, служи верским потребама Срба католика, а издаје га Друштво Светог Ћирила и Методија у Будишину.

„Serbski Hospodař“, часопис за српске ратаре, прилог „Српским Новинама“, излази друге суботе сваког месеца већ 21 годину, а издаје га „Друштво српских ратара“ (Towarstwo Serbskich Burow).

„Łužica“, měsačník za zabawu a powučenje zhromadni časopis hornjo a dolnjolužičkih Serbow, излази једанпут месечно већ 20 година.

„Pomóżaj Boh!“ (Помози Боже!) недељни лист у 11-ој години излажења, служи верским потребама Срба протестаната.

Сем овога сваке године излазе календари:

„Prothyka za Serbow“, календар за протестантске Србе, излази од 1855. г. а штампа се у 6000 примерака.

„Krajan“ (Сељак), katholska prothyka za Hornju Łužicu, календар за Србе католике; излази од 1868. г. а штампа се у 1500 примерака.

И нека друштва издају књиге као што ћемо сад видети.

Лужичани имају приличан број друштава, која играју знатну улогу у њихову животу и напретку:

„Towarstwo Maćici Serbskeje (Друштво Матице Српске) које је основао 1847. г. Jan Ernst Smoler. Издаје одабране књиге из српске књижевности и свој „Časopis“.

„Towarstwo SS. Cyrilla a Methoda (Друштво Св. Кирила и Методија), основано 1862. г., издаје католичке религиозне списе на српском језику.

„Serbske ludowske knihowne towarstwo (Српско на-

родно књижевно друштво) издаје протестантске религиозне књиге за народ. До сад је издало преко 120 књига популарно-религиозне садржине. Оно има највише чланова, на 2300, а сваку књигу штампа највише у 3000 примерака.

Towarstwo serbskih birow (Друштво српских ратара) има филијале у свима већим местима у Лужици. Ово друштво издаје *Serbsky Hospodař*.

Besjeda, Друштво за забаву у народном духу. Ово је друштво врло распрострањено. У Лужици га има свако место. —

Док сам се овако разговарао са г. Смолером, дође и библиотекар Матичин г. *K. A. Fiedler*, seminarski wišsi wučer, крепки и чисти старац, који је 42 године провео на средњим школама у Будишину предајући најразличије предмете и верно служећи своме народу.

С њим и са г. Смолером прођох кроз штампарију, па се за тим попех на први спрат где је *Museum Maćici Serbskeje*. Музеј је врло скроман и показује важније одлике лужичко-српске. Највише има лутака обучених у народну мушку и женску ношњу, за тим слика из народа, искошаних урни, разних посуђа из старине и народа, музичких инструмената, нешто рукописа и старих књига. — Не може се замислити како сам овде био пријатно дирнут кад сам на народном костиму, нарочито као опасаче, видео нашу

тробојку, која је у исто време и тробојка Лужичких Срба, да нас сем Словенства и имена још ближима учини.

На другом спрату је Матична библиотека која броји на 10.000 нумера књига: руских, чешких, лужичко-српских, пољских, немачких, српских и т. д. Изненадио сам се кад сам видео да у Матици нема скоро никакве наше књиге новијега издања. Од листова наших не беше ниједнога. Једино мој „Караџић“ и чини ми се „Летопис Матице Српске“ чинише у томе изузетак. Беше ми криво па овакву узајамност словенску са наше стране, те чим стигох у Београд потужих се на ово неколицини наших књижевника. И њима не беше право овакво стање ствари, те обећаше обилиту пошиљку наших ствари у Будишин. Колико је урађено на томе, не знам, јер од тада не слазих у Београд.

У библиотеци ме понудише да им што ушишем у *Pomjatnik Maćici Serbskeje* у који су се уписивали сви који су досле Матицу посећивали. Мене интересовање ко је до сад од Срба посетио Будишин, те почех разгледати ову дебелу Споменицу у којој беху исписана силна имена посетилаца из свију словенских земаља. Сваки је изнад свога имена записао по што год за усномену. Беше ту веома лепих и интересантних записа на руском, чешком, пољском, русинском и т. д. језику. Разгледајући Споменицу нађох од Срба само ове записи:

Србин јужни Лужицком Србину.

*Једно благо имамо — Дух словенски. Гајмо га!
Бранимо га! — то је аманет наш.*

у Будишину

10. августа 1868.

Светомир К. Николајевић

Брат с братом, род с родом руши сваку незгоду. —

Ради лепе успомене на пријатни дочек и брачку забаву што у Лужички Срба доживе, нашао сам се и побуђен горње речи овде ставити.

Будишин

13. априла 1871.

Ђорђе Глибоњски
српски народни учитељ
из Српског Бечеја

Кад се јужни Србин са северним Србином преко тако дугих земаља, колико неслога словенска заузима у душевној задрузи, рукује, онда ће и они и остало Словенство свој ускрс славити.

Будишин

13. априла 1871.

Јован Поповић
бак у Лайцигу

„Само слога Србина спасава!“

С тога нека су нам свима Словенима ове три врлине девиза: слога, браћство и јединство целог словенског света!

у Будишину

16|9. 7.1.

Мита Нешковић
српски учитељ из Земуна

Кад је Србија после деветогодишњег рата 1813. год. понова пала под Турке, један је јунак, Хајдук Вељко, погинуо бранећи да Турци у Србију не прорвју. Песник је тај моменат исказао речима:

„Дај Крајину, делијо крвава!“

„Не дам Крајине, ево мртве главе“, одговорио је народни витез.

То уписах за то што је таки моменат и овде на овој вечној Крајини Словенства од толико векова. Од негдашњих силних и далеко раширених племена словенских на овоме крају, ви сте, браћо једноимена, остали једини као стража на Крајини, ви сте жив монумент некадашњих племена. Част вашем племену. Нека би срећа или судбина која народима добре дане дели погледала на вас, нека би Словенство постало што му сви желимо, да и ви задобијете у колу словенском оно што вам приличи. Нека би једном Словени престали бити грађа туђој историји, нека би се духовна снага наша огледала на истом нашем народном задатку. *Tu ће бити места и за најудаљенијега!*

у Будишину

8 јула
26 Јуна 1872.

Проф. Стојан Новаковић
из Београда

Само слога напред постојано у данашњем духу времена, усвојена на све што је Србину најсветије, па се не бојмо охоле туђинштине!

Будишин 30|7.—1872.

Коста Б. Ђорђевић

из Крушевца

*Никад не могу заборавити моју домовину, моју
Лужицу, па макар да будем на далеком југу или на
широком истоку.*

24. октобра 1883. год.

у Будишину

Иван Козлић
инжењер

Пошто беше обавеза да свак што зенише изнад свога имена, то и ја изнад свога записах ове две три речи:

*Љубав према Словенима довела ме је у Будишин.
Овде познаох браћу, вековне стражаре Словенства, па
дивећи се њиховом постојанству, уверен сам у срећну
будућност илемена из кога су.*

21. августа
3. септембра 1901.

Будишин

Тих. Р. Ђорђевић

професор Алексиначке Учитељске Школе

На трећем спрату Народног Дома беше слагалиште књига, те се тамо нисам ни пео.

Беше већ подне, те захвалих на љубазности двојице браће пратилаца, и одох на ручак, углавивши са г. Фидлером да се после ручка опет нађемо.

Кад се после подне састанаком, упутисмо се да разгледам варош. Уз пут упитах г. Фидлера: зашто на зградама не видим српске натписе. Он ми то објасни тиме што је у вароши већина Немаца, и ако би се Срби нарочито издва-

јали, не би им било корисно; због тога и сви морају знати немачки, а Немци немају никакве потребе ни учити ни знати српски. Будишин тек назарним даном, кад нађођу сељаци из околине, заплива у Србију, али и велики део тих Срба, принуђен на додире с Немцима, већином зна, поред материјег српског, још и немачки језик.

Уз пут смо свратили у протестантску српску цркву, где у унутрашњости видех српских натписа. И ту ми беше мило што видех нашу трбојку.

Посетисмо даље стари замак *Ортенбург*, па се упутисмо гробљу *Светога Николе* (S. Miklauš), да посетим гроб *Михаила Хорника*, знаменитог лужичког књижевника, уредника „Часописа Матице Српске“, за тим председника Матичина, корисног радника на сваком народном послу и оснивачу друштва „Св. Ћирила и Методија“. ¹⁾

У гробљу, са кога је особито леп изглед на реку Спреву и предграђе Židow (Seidan), у рушевинама цркве Св. Николе гроб је Хорников. На њему је диван споменик, коме је на врху крст, испод креста Распеће Христово, а испод тога статуе Св. Ђирила и Методија, словенских апостола. Методије држи крст, а Ђирило таблицу на којој је написано ИСКОНИ БѢ СЛОКО. Испод свега овога је на широкoj табли натпис:

Tudy wotpočuje w Knjezu
Michał Hornik

kanonikus scholastikus kapitla swjateho Pětra w Budyšinje, rodženy we Worklecaх 1. sept. 1833. zemreł w Budyšinje 22- febr. 1894.

Za njewustawace a woporniwe džeło w Knjezowej winicy a na narodnom polu płać jemu Boh z njebeskim mitom.

На гробљу се познадох и са Матичиним секретаром г. Јаковом Скалом угледним католичким свештеником који баш тада свршаваше опело и држаше посмртни говор на немачком језику над некаквом Немицом, из своје парохије, коју сахрањиваху. Да је покојница била Срикиња, говор би био на српском језику.

О школским приликама у Г. Лужици можемо рећи само то, да чисто српских школа тамо нема. И ако се што данас тамо говори о српским школама, то је у толико у колико се трип у њима српски језик. Па ипак је у том погледу у Г. Лужици (под Саксонском) нешто боље но што је у Д. Лужици (под Пруском).

1849. г. саксонска влада одобрила је да се у српским народним школама предаје Хришћанска Наука и

¹⁾ Михаило Хорник рођен је 1. септембра 1833.* год. у Рекелвици (Ворклеци) у Горњој Лужици. Учио је у Прагу теологију и славистику. 1856. г. постао је свештеник у Будишину, а од 1871. г. био је тамо парох. Његова многобројни радови из историје, граматике, ортографије и збирке народних песама напуштани су већином у „Часопису Мат. Српске“, чији је редактор био од 1868. г. Он је поред Штула, Зајлара и Смолера радио и на Српском Речнику (Будишин 1866.); за тим израдио је Историју Српског Народа (Historija serbskeho naroda, Будишин 1884.). — 1863. основао је за своје католичке земљаке књижевно друштво „Св. Кирила и Методија“. А неколико година уређивао је часописе: „Lužičan“ и „Katholski Posol“. Умро је 22. фебруара 1894. г.

Читање на српском језику. То је остало и по школском закону од 1873. г. На основу овога закона предаје се Веронаука на српском језику у оним местима где је српско богослужење у цркви. Све остало предаје се на немачком језику.

И културне и националне прилике много су горе у Доњој Лужици под Пруском, али о томе немам података.

Велика је несрећа за Лужичке Србе што немају јаког културног уточишта у својој средини и на своме језику, које би пригрљивало најјаче снаге свога народа. Матица је слаб центар да би могао учинити оно што би учинио универзитет на српском језику. Сем тога: рад у Матици и није једино занимање чланова њене управе. Сви су они још и службеници који у Матици раде поред редовне дужности. Крупне снаге не остају у средишту народноме, у Будишину, већ налазе својој моћи посла на вишм школама великих градова немачке царевине, сипајући плодове свога духа на немачком језику. Најбољи се разилазе, а Будишин, Српство, Матица и све остало остају на људима осредњим, понајвише свештеницима, који истина мушки и истрајно раде, али би и њихов рад био много виднији, кад би им само то био посао, и кад би се са универзитета просипале бистре зраке народне науке.

На и омладина, школујући се по вишм школама Немачке, оставља и даје оно што је најбоље у њој по-појавише баш или тима школама или вишм службама, којих у домовини нема . . .

Време се приближаваше да завршим овај једнодневни излет, јер воз за Дрежђане полази у 5 часова и 47 минута.

С тога се опростих са љубазним г. Фидлером, а за четврт сата после тога праштах се са центром браће Лужичана, напаћеним Будишином, у коме лагано светлуца зора и овој дугошатној, изможденој и једва живој браћи словенској.

Мислим да није ни потребно помињати да се говор између мене и Лужичана водио на интернационалном словенском језику — немачком.

Воз је јурио ка Држанима а моје узмућене мисли, претрпане силним утисцима које тога дана имаћах, буркаху се као челе у кошници пред лене дане.

Збогом браћо, једнокрвна и једноимена, радите јучачки и надајте се! Доћи ће ваљда време кад ће оживети и словенска Јевропа!

Дотле пак ни ми нити икоји Словени не треба никако да заборавимо да тамо имамо стричева, браће и сестара . . .

*Пред Божић 1901. год.
Алексинац.*

